

ՊԱՏԿԵՐ

ՀԱՆԴԵՍ ԿԻՍԱՄՍԵԱՅ

ԵՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ, ԹԻԻ

12

1 Հոկտեմբեր 1892

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ

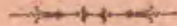
ՏՊԱՐԱՆ.

ՃԻՎԷԼԷԿԵԱՆ

Պապը Ալի Ճառտեւի թիւ 20

1892

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

1. Ս. ՄԵՍՐՈՊ Հայ Եկեղեցւոյ Ա. զիտնական Հայրապետը. — Յ. Ա. Լ.:
2. ԴԱԻԱՌԱԿԱՆ ԲԱՐԲԱՌՈՅ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆԸ — (Ծ. Բ.) Ս. Ա. Հ.
3. ԱՐԴԻ ՀԱՅԵՐԷՆ լեզուի մեջ սպրբաժ բանի մը մունք. — Յ. Գ. Վ. Մէհէն:
4. ՍՏՈՒԴԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ. — Ս. Վ. Նալբէն:

Պ Ա Տ Կ Ե Ր

Հ Ա Ն Դ Է Ս Կ Ի Ս Ա Մ Ս Ե Ա Յ

Երրորդ Տարի

ԹԻԻ 12

1 Հոկտեմ. 1892

Ս. ՄԵՍՐՈՊ ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ԱՌԱՋԻՆ

ԳԻՏՆԱԿԱՆ ՀԱՅՐԱՊԵՏԸ

Մեսրոպ կամ Մաշտոց, ինչպէս կ'անուանէ զինքն Կորիւն իր վարուց պատմադիրը, ծնաւ Տարօն գաւառին Հաղեկաց գիւղը (1)։ Մեսրոպ բաց ի մալրենի ընդունէն քաջ տեղեակ էր յոյն, ասորի եւ պարսիկ լեզուաց, եւ ի մասնաւորի յունական գրադիտութեան (2), վաճառ մտաւ եւ երկտր տարիներ մեծակեացի կեանք վարեց։ Այս ժամանակամիջոցն էր որ բազմութիւն մ'աշակերտաց իւր շուրջը բոլորեց, որոնք Մեսրոպայ կենաց կենակից եւ ծումապահութեան ու խստակեցութեան մասնակից էին։ Մեսրոպայ բարուց անընտել էին կրօնաւորական կենաց միօրինակեալներս։

(1). Մեր այս ուսումնասիրութեան իբր աղբիւր գործածած ենք. — Կորիւն, Մովսէս Խորենացի, Ղազար Փարպեցի, Ա. Բերեան, Ճաւենդերէր Լալոյն. — Իսկ օտարալեզի Հեղինակներն P. Bernhard Schmid, Grundlinien der Patrologie. Migne, Hefele քայց է մասնաւորէ Nirschl որոն հմտալից երկասիրութենէ լարեմանած իսկ ե՛մ շատ արեւելք։

(2). Կորիւն, Վիպաբանութեան Ս. Մեսրոպայ։

տողական կեանքն ու հայեցողական վարժութիւնը, ոչ ապաքէն իւր կենաց թանկագին ժամերն դատապարտեալ էին անգործութեան: Տոհմակցաց սէրն առաջի աչաց եւ իրիւս ի հայելւոյ մանրանկար կը ցուցնէին այն բաւիղն, յորում կը սայթաքէր Հայ տարրը, այսպիսի գործունեայ անձնաւորութիւն չէր կրնար ընտանանալ այսպիսի կենաց, ուստի եւ քահանայ ձեռնադրուելով իր առանձնութիւնը թող տուաւ եւ բոլոր իւր հոգեկան ու մտաւոր զօրութիւնն եկեղեցւոյ օգտին նուիրեց:

Առաքելական հոգւով լեցուած՝ Աղուանք ու Վրաստան եւ այլ եւ այլ տեղիք պաշտեցաւ հեթանոսութեան մնացորդներն անկէ անհետ ընելու համար: Ապաքէն Մեսրոպ իւր անխնջ ջանիւքն իրաւամբ արեւակից հայրենակցաց սէրն ու համակրանքը զբաւեց: Այս ամէն վաստակոյ մէջ Մեսրոպ չէր կրնար չառնանել ժողովրդեան հոգեւոր յառաջագիւժութեան լսափանարար այն մեծ եւ դժուարին խոյնդոտը: Աստուածաշունչ, եկեղեցական մատենք, արարողութիւնք, քարոզք եւ այլ ամենայն ինչ ասորերէն էին. ժողովրդեան անմատչելի էր օտարալեզու եւ խեղճեկ ասորերէնը⁽¹⁾: Մեսրոպայ գլխաւոր ջանքն ու նպատակն էր հայերէն լեզուն մոծանել ասորերէնի տեղ. եկեղեցական սլաշտամունք պէտք էր որ հայերէն տեղի ունենային, բայց արի տես որ այս լեզուն ալ չունէր իրեն յատուկ նշանագրեր. յոյն եւ ասորի նշանախիցք կատարելապէս եւ ճիշտ չէին արտայայտեր հայերէն հնչմունքը:

Մեսրոպայ զգացմանց՝ զգացակից եւ կարծեաց կարծակից էր Սահակ կաթողիկոսն ալ (390-440): Սահակ եւ Մեսրոպ, Հայաստանեայց եկեղեցւոյ փառքերն ու կրկու սիւնները, յղացան ստուղիւ մեծ եւ վսեմ զաղափար մը—հայ Նշանագրեր գործել: 406 ին Մեսրոպ հասաւ իւր նպատակին, գտաւ բայց աւելի ճիշտ յարմարացող հայերէն գրեր: Տեղւոյս չէ հայ գրոց խնդրովը զբաղիլ: Հայք որ ամենայն ինչ կը վերագրեն իրենց ազգային պատմութեան մէջ Աստուածային տեսչութեան եւ հրաշից, քնականաբար հայ նշանագրոց զիւան ալ արդիւնք համարէին Աստուածային միջամտութեան կամ նշանից: Մեսրոպ հայերէն ալիապետները ձեւեց յունականէն⁽²⁾: Գրոյն զիւտովը

(1). Դադար Փարսեցի—Պատմութիւն. Երես 36. Տպագ. է վէն. 1873. Nirschl. Patrologie S. 74.

(2) Կ'երկարեր մեր գրութիւնն ելել մի առ մի խոհէն, այն ամեն երկատիւութիւններն որոնք կ'աստատանային այս խոհէն: Բազմաթիւն ազգային եւ օրար հեղինակ, այս նիւթիւ վրայ գրող:

ազգային սեպհական մատենագրութեան հիմը դրաւ Ս. Մեսրոպ, որով իր հայրենեաց անդուգական երախտիք մ'ըրաւ եւ անունը դարուց ի դարս անմահացուց: Աս զիւտը Հայոց ազգին համար մեծ նշանակութիւն ունեցաւ, որով այնչափ անչափ ասիական բաղմալիզու եւ այլաիրօն ազանց մէջ Հայք եւեթ ունեցան սեպհական գործունէութեան եղական ասպարէզ մի:—Հայկական նշանագրոց նշանաւոր դիւտն եղած է յամի 405 եւ հաւա-
նականագոյնս 406 ին:

Առաջին նորընծայ գործն կամ երկասիրութիւնն որ այս նորագիւտ նշանագրովը կ'ընծայուէր ժողովրդեան էր Աստուածա-
շուշ Մարեանը (1): Մեսրոպ, ինչպէս կը դրէ Մովսէս Խորենա-
ցին իւր ծանօթ պատմութեան մէջ «Խորհրդաբար սխանելով յԱ-
ռախաց քովանդակ գրասն եւ երկու յայտնիս եւ զնոր կրօնս յեղա-
ւէ հայ բան»: Անդ, Եր. 498: Այս հնագոյն եւ անպրանկի Ս. Գրոց հայկական թարգմանութիւնը հարկ է որ 406-405 լոյս տեսած
ըլայ:

Մեսրոպ միայն հայ նշանագրեր չգտաւ. զրացի Վիրք եւ Աղուանք եւս իրենց լեզուին պատշաճ զիր ընդունեցան, թէ-
պէտեւ այս աւանդութիւնս հարկ է ուսումնասիրել: Բնական էր որ իբրեւ նորոգ մատենագրութեան եւ զպրոցի մը հեղինակ Մեսրոպ հաւաքէր իւր շուրջ բողմութիւն մ'ընտիր եւ հան-
ճարեղ աշակերտաց զորոնք Յունաստան, Եգիպտոս, Ասորիք եւ Կ. Պոլիս խաւրեց, որպէս զի անոնց լեզուն ուսանելով, երեւելի
մատենագրերը հայերէնի թարգմանեն: Եղնիկ, Խորենացի, Եղիշէ
եւ Դաւիթ Անյաղթ Մեսրոպայ փառքերն էին եւ որոնց թարգ-
մանութեանց մեծագոյն մասը ցայսօր ունինք: 432 ին աշակեր-
տաց խումբը դարձաւ ի Հայս ալ այնուհետեւ յունական թարգ-
մանութեանց հեղեղն հեղեղեց անդ:

Մաշտոց իր կենաց վերջին տարիները կը դործէր Վաղար-
շապատի Եկեղեցին. աջակից Ս. Սահակայ ի միոյ կողմանէ
կ'աշխատէր հայրենիքէն կռապաշտութիւնը ջնջելու, եւ ի միւս
մէ կողմանէ Հայոց եկեղեցին ամէն մոլորութիւններէ ազատ
պահելու: Կենդանի բարբառով հմտակից եւ ոգեշահ թղթովը
զհաւատացեալս ի հաւատս կ'ամրապնդէր. «Ապա յես դարձեալ

(1) Das Buch der Bücher. Schmid-grundlinien der Patrologie. S. 72.

աշնպիսի առաւել եւ բարձրագոյն վարդապետութեամբն սկսեալ
Երանելւոյն Մաշտոցի, ճառս յաճախագոյնս, զիւրապատումս,
շնորհագիրս, բազմադիմիս՝ ի լուսաւորութենէ եւ ի նիւթոյ (ց)
գրոց մարգարէականաց՝ կարգել եւ յօրինել, լի ամենայն ճաշա-
կօք աւետարանական հաւատոցն ճշմարտութեան: Յորս բազում
նմանութիւնս եւ օրինակս ի յանցաւորացս աստի, առաւելագոյն
վասն յարութեանական յուսոյն առ ի հանդերձեալսն յերիւրեալ
կազմեալ, զի հեշտընկալք եւ զիւրահասոյցք տխմարագունիցն, եւ
մարմնական իրօք զբաղելոցն լինիցին, առ ի սթափել եւ զար-
թուցանել եւ հաստահիմն առ ի խոստացեալ աւետիսն քաջա-
լերել» (1)

— Երբ որ վերջապէս 440 ին, Յաղկերտ Պարսից Թագաւո-
րին գահակալութեանն երկրորդ տարին Ս. Սահակ մեռաւ, Ս.
Մեսրոպ իրեն փոխանորդ եւ տեղապահ ընտրուեցաւ, բայց վեց
ամիս ետքն ինքն ալ վախճանեցաւ (441): Հանդուցելոյն մարմինը
տաքուեցաւ Վաղարշապատի Օճական գիւղը եւ հոն հանդիսա-
պէս թաղուեցաւ:

Հայոց եկեղեցին կը տօնէ Սրբոյս մահուան օրն, Փետրուա-
րի 19 ին, եւ որոյ անունն ալ կը յիշատակէ Պատարագի կանոնի
մէջ:—Ս. Մեսրոպ, արեւելեան եւ հայ Եկեղեցւոյ նշանաւոր եւ
զական եւ հոյակապ հայրապետներէն է: հնարաւորաւ հանճարի
եւ երկաթեայ հաստասամութեան հետ միացուցած էր Առա-
քելոյ մ'անշահասիրութիւն եւ խոնարհ անձնուրացութիւն:
Նորա բանից ազդեցութիւնը մեծ եւ զարմանալի էր: «Ամբար-
տաւանութիւն եւ մարդահաճութիւն, այսպէս կը գրէ
ծերունին Մովսէս, ի նորա վարս տեղի գտանել երբեք
ոչ կարացին, այլ հեղ եւ լաւահակ եւ բարեխորհուրդ գոլով,
եւ երկնայնոցն զարդարեալ սովորութեամբք զինքն բոլորից ցու-
ցանէր: Վասն զի գոյր տեսեամբ հրեշտակական, մասք ծննդա-
կան, բանիւք պայծառ, գործովք ժուժկալ, մարմնով արտափայլ-
եալ, սարսափք անճառ, խորհրդակցութեամբ մեծ, հաւատով
ուղիղ, յուսով համբերող, սիրով անկեղծաւոր, ուսուցանելով
անձանձրոյթ» (2):

1. Ս. Մեսրոպայ արդիւնքն իբրեւ թարգմանիչ մեծ է:

(1) Կրեւն. վկայ. Ս. Մեսրոպայ. Վեներէի 1833. Երեւ 21-22

(2). Մովսէս Խորենացի. Դիւր Գ, Գլ. Կէ. Երեւ 541.

Թէ Ս. Գրոց հնադոյն Հայերէն Թարգմանութիւնն իրն է, արդէն ըսած ենք. առանց տարակուսի հինգերորդ դարու այդ հարուստ Թարգմանութեանց մեծագոյն եւ ճոխ մասը Մեսրոպայ է. բայց թէ այս Թարգմանութիւնքն ամէնքն տպագրութեամբ ի լոյս ընծայեալ են. զժբախտաբար ոչ (1): Եւսեբի Կեսարացոյ եկեղեցական պատմութիւնը միայն կ'աւանդէ մեզի Խորենացին. «Եւ Թարգմանիկ երանելի վարդապետն Մաշտոց ի հայ լեզու» (2). բայց թէ Մեսրոպ ըլլայ Թարգմանիչ Գրոցս, զայն չ'ըսէր Խորենացի պատմիչը (3).

2. Մեծ եւ նշանաւոր մասն ունի Մեսրոպ հաւե մեր հայ եկեղեցոյն սեպհական արարողութեանց (liturgie) մէջ: Մեր արարողութիւնքն մեզի աւանդողն ինքն է եղած. ոչ ապաքէն մեր եկեղեցական արարողութեան պաշտօնական մասեանն Մաշտոց անունն կը կրէ: Մեծ պահոյ այդ դոգտը, մեղամաղձիկ, զգայուն եւ վեհամաստ շարականաց զլիաւոր հեղինակն ինքն է:

3. Նիրլլ, մեծանուն գերմանացի Հայրենախօսն որ երկու հաստը հմտալից երկասիրութիւններ հեղինակած է արեւելեան եկեղեցոյ հայրապետաց վրայ, Ս. Մեսրոպայ կ'ընծայէ Յաւաթապոս: Մենք հոս զրեթէ բառ առ բառ կը Թարգմանենք իւր տեսութիւններն իբրեւ էական եւ լրացուցիչ մասունք մեր այս յօդուածին:

Յաճախապատումն, այսինքն հաւաքածոյ Աստուածաբանական ճառերու Ս. Մեսրոպայ է, թէպէտեւ մեր այս խօսքը Հայ հայրենախօսական մատենագրութեան հմուտ անձանց օտար եւ նոր երեւի (3): Կորիւն, ինչպէս որ տեսանք մեր այս յօդուածին սկիզբները, կը յիշատակէ Ս. Մեսրոպայ հոգեւոր ճառերու ժողովածոյ մ'որոնք ցայսօր կորսուած կը համարուին: Սակայն բաւական վարահոնք յուսամք թէ կրնանք իբրեւ կորսուած համարեալ ճառերն նոյն ցուցրնել այն ճառերուն հաւաքածոյին հետ, որոնք դարերէ ի վեր Ս. Գրիգոր Լուսաւորչին կ'ընծայուին:

(1) Es ist nicht überliefert. Nirschl. Patrologie.

(2) Մեծ եւ նշանաւոր. Գրք. Բ. Գ. Ժ. Եբէ 179:

(3) Das mag das die Kenner Litteraturgeschichte befremden. Nirschl Handbuch der Patrologie. etc, etc.

Այս Ս. Գրիգորի ընծայուած ճառերն առաջին անգամ ի լոյս եկան Կ. Պոլիս յամի 1737 եւ երկրորդ անգամ ի Վենետիկ յամի 1838. Ձեռագիրը, որն որ 23 կտորէ (մասամբ ճառ եւ մասամբ նամակ) բաղկացեալ հաւաքածոյ մըն է, Ս. Գրիգորի վայելած հեղինակութեանը կը վայելէր, տպագրութիւնը եղած է Կիլիկիան ձեռագրի մը վրայ, որ 929 յետ Քրիստոսի զրուած է. թէպէտեւ այս թուականին ճշգրտութիւնը նոյն իսկ մատենին մէջ գտնուած պատճառաց համար մերժելի է:

Նախ եւ յառաջ այն եղանակն որով այլ եւ այլ ճառերու մէջ (ճ. 2. 5. 6.) Հոգևորն Սրբոյ բնութեան վրայ կը ճառուի, այնպիսի է, որ հազիւ Ս. Գրիգորի կրնանք վերագրել: Հեղինակին լեզուէն կրնայ խմայուիլ թէ իրեն ծանօթ էին 381 ին տրուած հրամանակարգ վճիռը, Գարձեալ կայ ուրիշ կէտ մըն ալ արժանի ուշադրութեան: Ս. Գրքէն ի վկայութիւն կոչուած կոչումներն այնպէս կը միաբանին նոր հայկական (հինգերորդ դարու) թարգմանութեան հետ, որ ստիպուած ենք ընդունիլ թէ Հեղինակը հարկ անհրաժեշտ էր որ այս թարգմանութիւնս առաջի աչաց ունեցած ըլլար: Ի վկայութիւն կոչուած կոչումներու համար, զ. օ. Մով. 1, 2, 7 հաւ, Եբէս 58), 2 Մով. 3. 14 (3 հաւ, Եբէս 20). 1 Կորն. 10, 8 (8 հաւ, Եբէս 82) չկրնար առարկուիլ եւ հետեւաբար մերժելի է թէ հեղինակը Ս. Գրոց այս խօսքերը յառաջուց բերնուց գիտցած ըլլար, վասն զի երբեք այս ի մտաց կամ բերանացի յառաջ բերուած վկայութիւնները բառ առ բառ չեն կրնար նոյն ըլլալ հինգերորդ դարու թարգմանութեանը հետ:

Նայման (1) կը ծանուցանէ թէ այս ճառերս յունարէն լեզուաւ Բարիլու թաղաւորական այժմու ազգային դրատունը կը գտնուին: Ցայսօր եթէ չեմ սխալիր ոչ ոք ի վիճակի եղած է եւ կամ խորհած Հայերէնը յոյն բնագրին համեմատել: Սակայն այս կարծիքն թէ յունարէնը բուն բնագրին ըլլայ եւ հայերէնը՝ թարգմանութիւն, չենք կրնար ընդունիլ, թէ եւ չունենանք գոհացուցիչ եւ զրական պատճառ եւ յուշում:

Ե՛րբ գրուած կրնան ըլլալ այս ճառերը:

Եթէ այս ճառերն գրուին ծանօթ եւ ընտելացած էր Հայ

(1), Vers. ein. Gesch. der arm. Lit-Leipzig. 1836. Seite 15.

եկեղեցւոյ Ս. Գրոց, ուրեմն ըսել է թէ մատենան չէր կրնար նախ քան Սահակեան կամ Մեարոպեան թարգմանութիւն եղած ըլլալ, որով շուրջ 403-413 մէջտեղը գրուած են այս ճառերը: Իսկ մատենան հայկական Ս. Գրոց կրկին թարգմանութիւնէ վերջ, որ 432 ին գրուած ըլլալու եւ աստի հետեւութիւններ հանելու համար չունինք իրաւունք վստմն զի Սահակեան թարգմանութիւնը միւսանգամ ի քնին աւնուեցաւ կամ սրբադրուեցաւ եւ ոչ թէ երկրորդ անգամ թարգմանուեցաւ: Եւ ստուղիւ այս ճառերուս գրութեան ժամանակն աւելի յառաջ չենք կրնար դնել, որովհետեւ անտարակոյս հոս հինգերորդ դարու հին ձեռագրի մը հետ գործ ունինք:

Հեղինակն անդգաւապէս կը հաւածէ զրադաշտական դներ: Ենթադրութեամբ եւեթ կրնանք մեկնել թէ ինչո՞ւ յաճախ եւ միշտ համօրէն աշխարհիս (նաեւ սատանայի) տեղծումն Աստուծոյ կու տայ, ստեղծեալ իրաց բարի եւ զեղեցիկ ըլլալն կը հրօշակէ, թէ ինչո՞ւ չորրորդ ճառին մէջ (Երես 25) քրմաց գլխաւորապէս կրնանք կը յիշէ (Հրոյ եւ Զրոյ Քրմապետք) եւ թէ վերջապէս ինչո՞ւ ութերորդ ճառին վերջերն (Երես 74) զՊարտիկները Յունաց հետ համեմատելով «*Բարբարոս վայրենի ազգ*» կը կոչէ: Այս ոչ յոռի վիճաբանութիւնը մատնանիչ կ'ընէ գրութեան այն ժամանակն, յորում զրադաշտականութիւնն ի զօրութեան էր, դիտողութեան ծ'որ զմեզ կ'առաջնորդէ հինգերորդ եւ աւելի հերոս վեցերորդ դարը:

Սակայն եթէ բոլորովին վեցերորդ դարէ յոչ գրուած ընդունինք այս ճառերոս, կը յանդինք ուրիշ եզրակացութեան ալ. մինչդեռ Նիկիոյ եւ Կ. Պոլսոյ Ժողովոյ Երրորդութեան հրամանակարգ վարդապետութիւններն (die trinitarischen Lehren) վեր ի վայր ամէն զիպաց մէջ կը յեղեղուին, անկին բովանդակ գրութեան ընթացքին մէջ չենք գտներ ամենափոքր ակնարկութիւն մըն ալ Քրիստոսի մարդեղութեան նկատմամբ յարուցուած խնդրոյ (christologischen Fragen) (1):

(1) Հայտ Բաղիւրոսի Ժողովն Երբ չեաւրեցին: Սակայն ինչպէս Նիքեոսի Ժողովոյն պաշտպաններուն կողմն էին Հայտ, նոյնպէս Բաղիւրոսի Ժողովն ինչնակեցներուն հետ սերտ եկեղեցական հապարդութեան

Եթէ ընդունինք իբրեւ ժամանակակէտ-Սահակեան Աստուածաշունչ Գրոց Թարգմանութիւնէ ցոյցովն Քաղկեդոնի—յորում գըրուած ըլլայ այս մատենաւ, յայնժամ այն 20 ճառից (Երես 199) բովանդակած քաղաքագիտական ակնարկութիւններն իրենց լիութի իմաստն ու լուսաւորութիւնը կը գտնեն:

Արդ համառօտենք մեր ցայս վարը ըրածը Մեր յետեւ գըրուած ճառերը հինգերորդ դարոս գործ է. ըստ այսմ Ս. Գրէգորի երկն չէ. հասանականութիւն Սահակեան Աստուածաշունչ Գրոց Լարգմանութիւնէ մինչև Քաղկեդոնի ժողովոյն եղած ժամանակափոխոյն մեզ գրուած էն: Ընդ ալ այս ժամանակա կ'ապրէր Ս. Մարոպ եւ

մեզ եր Հայոց կղերը ընէ՝ Քաղկեդոնի ժողովոյն արեւն էա ընէ անկէ ետեւ Բաւական ժամանակ: Հայոց եղիսկոսոսանքն անցած Բաներն աւանդին ընդ մը Անարդիոս Հայրապետին ծանոցին էա մանգամայն նոյն եկեղեցոյն աղբիւր խորեցին: Աւելի խոնարհագոյն ժամանակներոս գալով Հայոց կղերը նոյն մարմնութեան մեզ յարաբանած էա Հայերը Յունաց հետ ախր յարաբերութեան մեզ կը գտնեն: Թեոքորիոս կիւրացոյն՝ Քաղկեդոնի ժողովոյն խեար պաշարպաններն մեկուն, նոյն մեանհորոսին գոմարմանին հինգ կամ մեց արեւ ետեւ, Հայոց կղերն հետ ունեցած ընդհանրութեան, ասոր ախեբա ապացոյց մը կընայ ընդ թեոքորիոս իր ընդհանրութեան մեզ Քաղկեդոնի ժողովոյն կամ անոր ընդհանրութեանը վրայ ախեբա խոստ չ'ընէր, հապա Հայոց եկեղեցին ընդհանուր եկեղեցոյ հետ հաշար ու միութեան մեզ կ'ենթադրէ: Գիւար կաթողիկոսին վրայ (465-475) Պարսից Լարգարին առջեւ յարաբերութեան գլխաւոր ածարարութեաններն մեկն աւ եր, որ Յունաց հետ հաղորդութեան մեզ եր: Աս դրական ցոյցներն դարձ Բացասական ցոյց մըն ալ կայ, որ իր ընդհանրականութեամբը գոցե դրականներն աւելի արժէ. այսինքն ընէ Քաղկեդոնի ժողովոյն ետեւ գրուած այնչափ գրուածքներոս (1) մեզ Բաւ մը կամ պարմաբաններն կամ վարդապետներն, կամ յայտնի կամ ընդհանր Քաղկեդոնի ժողովոյն դէմ չկայ, որ անկարելի եր ելնէ Հայտ Քաղկեդոնի Ս. ժողովոյն արեւն կամ անմիջապէս անկէ ետեւ նոյն ժողովոյն հակառակորդացը կողմն ըլլային:

Եկեղ. Պարմաբան. Հ. Վ. Ըարկաբան. միւնիս 1872 Երես 118:

(1). Ասանց կը վերաբերին Եղիշէի գործերը, Մովսէս Խորենացոյն պարմաբանութեան և ուրիշ գրուածքները, Յովնանէս Մանդակոսին կաթողիկոսին գործերը, Մովսէսի ճառերը, Դաւիթ Անյարդին ընէ՝ Աստուածաբանական և ընէ՝ քիմիոփայական գրուածքները, ևայն:

Անոր. Երես 119:

իւր վարուց պատմագիրը Կորիւն կը ծանուցանէ թէ Մեսրոպ գրաւոր ճառեր ալ գրած է: «Բազում թուղթս խրատագիրս եւ զգացուցիչս ընդ ամենայն դաւառս առաքէր»։ (Անդ. Եր. 26): Զինքն (չՄեսրոպ) ճառերու հեղինակ նկատելու գրական պատճառ ալ ունինք: Ի մասնաւորի 17 ճառին մէջ (ինքնագիր գրութիւն ուղղեալ առ կղերն անոր պարտուց վրայ) սկիզբն կ'ընէ Առաքելոյն խօսքերովն, «Կամիմ գրել եւ ուսուցանել որպեակք իմ, զորս (ի Քրիստոս) յաւետարանս ծնայ» (Եր. 16): 20 ճառին մէջ հեղինակը կը դանդաթի թէ ուրանալով մեր հաւատքը կը հետեւինք քրմայ, մողայ եւ չար արանց ուսուցած ոչ ճշմարտութեանց (Եր. 193): Այսպէս եւ այնպիսի ժամանակ գրեթէ Մեսրոպ միայն կրնար գրել: Ուրեմն զինքն իրեւ հեղինակ ճանչնալու գրիգորեան գրութեանց իրաւունք ունինք (1): Զար-

(1) Սնարարայնայ կրնայ նաեւ իբրեւ լիկ էնթադրուիւնն ընդհանուր լիկ այս ճառերն իրենց ներկայ չեմն մեզ արդեանք եղած ըլլան հինգերորդ դարու սկիզբները օտդի ունեցած բոան գրեգորեան գործոց սբապրուիւննց (überarbeitung). Սակայն այս էնթադրուիւնն յինչեան կը բաժանուի անցողականի սկիզբունք միբրեւ լիկ Ս. Գրեգոր արագեւ ճառեր գրած եւ յիշած ըլլայ: Թեպէտեւ բազմաթիւն էն դայս հասարարող հեղեւնակներ, սակայն անոնցմէ եւ ոչ մին բաւական քանակոցեղ եւ համոզեղ պարտաւ կամ ցոյցոսմ ունի: Այս վիայող հեղեւնակայ մեծագոյն մասը արաներորդ եւ յաջորդ դարոսց մեզ էն եւ ըստ ճոխուիւնն հասարար յեւագրին, որոսն հասեմար էրած ե արագեւրուիւնն: Այս յեւագրոց վիայուիւնններն աւելի՛ արժեք, յարգ եւ հասարարոսն հիման վրայ հիմնեալ էն, քան հնադարեան աւանդուիւնն: Աւելի ծանրանշեւ ե տարեշգրեւ գորեան գործոց վաւերականութեան պաշարոսն Յովհաննէս Դ. Կաթողիկոսէն, եօնիւրորդ ե ուիւրորդ դարէն յարաջ բերուած վիայուիւնն, ելիկ արագեւ մեր աւաջեկայ ինդրին վերաբերին: Բայց աստի հաւանար Սարտաւածութանն (իմա Ագեւրեան. Nirschlի բացարարութեանն է) իր բանկոցութեանց միոն մեզ (Վենեթիկ 1834) ի վիայուիւնն կը կօչէ այլեւայլ այսբանական նմանութեաններ որ դարձեալ Ս. Լուսարարի ընծայուած ե նոր գորուած գրութեան մ'արտաւած էն: Բայց աս յեւարակեալ զանազան վիայաբանութեանք ճառերոս հասարածոյնց մեզ զեն գորուիւր այլ «Ս. Գրեգորի վարդապետութեան» մեզ, որ Ագեւրեանգեղայ Պարտաւիւնն մասն կը կազմէ (Վենեթիկ. 1862. Երեւ 477) Ուրեմն այս գրութեանն արաջն ապաց ունէր Յովհան Կաթողիկոսն: Մասնաւոր մարդորոս-

մանալի չէ եթէ Հայ ազգին ի հոգեւորս վերանորոգչին դրուած-
նեւն իբրեւ ինքնազիր դրութիւնք ի մոռացոնս անկանէին, եւ
Հայրենեաց աս մեծ Առաքելոյն նուիրուէին: Բայ աստի ըն-
դունելի չէ թէ այս ճառերու հաւաքածոյն Մետրոպոլիտան-
դակ ինքնազիր դրութիւնները բովանդակէ, վասն զի մասամբ
հաստատոր են ի ձեռին ունեցածնիս, ինչպէս որ յայտնի կ'ընեն
«եւ» «կամ» «որովհետեւ» մասնիկներն, որոնցմով կը սկսին խրա-
քանչիւր հատածք:

Մետրոպոլիտան եկեղեցական մատենազիր եւ վկայ իւր դրուա-
ծոց կը ցուցնէ առաքելականման հանճար: Մետրոպոլիտան ճառերը հա-
րուատ են խորին փիլիսոփայական մտածութեամբք, սքանչելի հո-
գելից նկարագրութեամբք, համեմատական օրինակօք, եռանդնալից
խրատիւք: Մետրոպոլիտան միօրինակեալ (eintönig) եւ աղքատ
է: Հետեւեալ «Տեսանելի-անդիսանելի, մարմանոր-հոգեկան, երկրային-
երկնային, մերձ-հեռի» իրարու տրամաչափապէս հակասական բացա-
տրութիւնք յաճախողոյնս կը կրկնուին: Նկարագրութիւն-
ները՝ յաճախ միթիւն, ոճն՝ անզարդ «ojne Feile» իսկ լեզուն ա-
տորաբանութեամբ (1) լի է:

Բեան արժանի է վերջապէս այն վերջին «հնագոյն» վկայութեանը, ի մաս-
նաւորի այն վկայութեանը կ'ըսեմ որ Աբաբանգեղեայ Պարտաւեան Հե-
ղինակէն, որ հինգերորդ դարու երկրորդ կեսին կը գրէր, յառաջ կը
բերուի: Հեղինակն որոշակի կ'ըսէ Ս. Գրեգոր ճառեր գրած ըլլայ, եւ
ինքն իսկ անոր խօսքերը կը յիշատակէ: Սակայն այս վերոյիշատակեալ վկայու-
թեաները բառադրութեաներ են Կորեանէն: Հեղինակը պարզապէս Կորեանի
Մետրոպոլիտան գործունէութեան նկատմամբ ըսածները, Գրեգորի կ'ըն-
ծայի: Տարակոյս չկայ թէ այս դիտողութեան կերպի նկատմամբ է միայն
(betrifft un die Form) եւ ոչ Աբաբանգեղեայ վկայութեանը, որուն
հասարակութեան ընդ միջոց արարական է:—Այս հանճարեղ երկար
ծանօթութեան բառաբանութեան մասին մարգարէական է:—Սրա հետեւեալ Nirschl է:

(1) Աստի գլխաւոր ցոյցումն ունին հինգերորդ ճառը (Եր 44):
Շեմք իր Ս. Գրեգորի վարդապետութեան մարգարէականութեանը մեզ իբրեւ
օրինակ յառաջ կը բերէ այս նախադասութեան, զոր մարգարէական է իսկ է
Գերմաներէն. «Der Widersacher, welcher mit dem Geiste
seines mundes tödtet den Losen, Christus» Յայտնի է այս
նախադասութեան արդէն Հայերէնին մեջն ալ միւրն է համարեա ան-

Այս ճառերը կը բովանդակեն կրթիչ եւ առատ ատաղճ հրամանակարգ եւ բարոյական վարդապետութեանց : Հայ եկեղեցւոյ այս մեծ վարդապետն գեղեցիկ վկայութիւններ կու տայ ներսորդութեան վրայ, կ'ընդունի թէ Դրոշմն անմիջապէս Մկրտութենէ վերջ պէտք է տալ, թէ Չօրը բնութիւնն է, թէ հարկաւոր է Ապաշխարութիւն, թէ քահանայութեան զլիսաւոր զարդն ու արժանիքն է կուսութիւն, թէ Սուրբերն պէտք է յիշել Անմահ Պատարագի մէջ եւ թէ վերջապէս պէտք է աղօթել Ննջեցեւոյ համար :

Մերոպայ նկատմամբ զանազան հրատարակութիւնք եղած են, որոնց նշանաւորները յիշենք : Գրութիւնք Ս. Հօրն Մերոյ Գրիգորի Լուսաւորչի (1). Կ. Պոլիս 1737, Վենետիկ 1838, Nirschl Handbuch der Patrologie. Schmied Reden und Lehren des heil, Gregorius des Erleuchters, Patriarch von Armenien:

Ի վերջ ուսումնասիրութեանս արգարութեան եւ երախտագէտ նուիրական պարտք կը համարիմ հրապարակաւ շնորհակալութեանս անկեղծ եւ ջերին հաւատարմն մատուցանել առ Հ. Յակոբոս վրդպ. Տաշեան, Մխիթարեան Վիկննայ, որուն հմուտ դասախօսութենէ եւ կարծիքներէն շատ եւ շատ օգտուած եմ :

Թ. Թ. ԱԼԱՆ

հարելի է աւելծում: Եթէ ընդունելու ըլլանք որ այս ճառերս հեղինակն ասորերէն գրելու վարժած է, խոյրերն հարժեմիսկայն իր ղեկնուի: Հեղինակը հայցական շախիւրի կ'ընէ քոյականայ աւրեւ, փոխանակ յարաբերական դնելու, վասն զի ասորերէնի միջ ինքնակայան կամ առարկայական շախիւրասութենէն է գործածութեան էն. Հայերէն լրարժանութեանն է «Հախաւորդն, որ է շարը, Բրեւորս իր բերնին հոգաւը կը ապանէ»:

(1) Nirschl ի հարժեաց եւ սկիբանց համայնայն:

ԳԱԻԱՌԱԿԱՆ ԲԱՐԲԱՌՈՑ

ՈՒՍՈՒՍՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆ

(Շարայարութիւն)

Պ

Պէտլայ

Պըտրտուք

Պըռզ

Պճրտատել

Պաղակ

Պշուկ

Պուկ

Պուպուճան

Պըք

Պաղի

Պաղունց

Պըպտել

Պըպջալ

Պըքայ

Պտուկ կոտրուկ

Պօլօզիկ

Պօպօզիկ

Պօրանի

Պշլալ

Հարսին գլուխը ձգած կարմիր քօղ
Յորեանը ծուած ասեն մաղին միջև աւելցուք
Ոչխորաց ապաւան
Գինւոյ քացախի ևսյն եփելը
Ճակատը ճերմակ եղ. սյրոց անման
Դժուարահայեաց շիւ
Թուշերը օգով ջրով լեքցընել
Ոսկ. գործի մի է
Սոխի և սյլ բուսոց մէջէն ելած ցօղուն
Եկեղեցեաց աբուած տրմեաց տասանորդ
Բոյժ և ցուցամատի դմակները իրար բերած
Ջղուշուժեամբ մանր պնեկ ժողովել
Քացխելով եփ ելլել
Ջահային գլուխը
Ծափ կոտրուկ ևս կ'ըսուի, վայրի կակաշ

Ծայրը սրանկիւն անօթ

Բանճարով մածունով ուտելիք
Կարճատես շիւ նայիլ

*
**

Ջ

Ջահ

Ջահա

Ջամբ

Ջըլայ

Ջորիկ

Ջրէպոտիկ

Ջրհորի գինծ

Տան երեսը փոս տեղ ուր անձը. կամ ջուրը կը
ժողուի

Տճ. Ջըյըրգ

Սայլին գունտին վրայ հեծած մէկ գործին

Հորի սանտեր մասները

Գաւանսորուք տճ. գրգայաք

Գետին երեսէն սողալով անցած բռնաքար

Բ. ձար խոտը Աբբ. քուպարաթըլ պեր

Ռ

Ռատա՛հ
Ռափաթայ

Սբօրի մէկ գործին մաճեկային տակի փայտը
Լաւաշ եփելու գործի

*
* *

Ս

Սալիզան
Սալին
Սալորիկ
Սալիչափ
Սամիչուան
Սահաճող
Սանտերք
Սելեմակ
Սափայ
Սէլզնայ

Լայն աստիճան բեռով սայլը երգէք հանելու
Հորի մէկ գործիքը (համար
ՏՃ. գարայ չիպան
Դ. տեսակ մը փայտեայ մեծ կարկին
Սամիքի կապ
Տըմուղ տճ. տըմըք
Երկաթի լարակ մասնէրով գործի բուրդ գղելիք
Բ. աղբերաց առջիւ բուսած բոյս մը
Ոսկ. երկայն սալ մասնի ողակ ծեծելու
Հեղեղներէ լացուած մանր երկայն ձորեր լե-
րանց երեսը
Սեւին անիւէն դուրս ելած ծայրերը

Սէւնպինչ
Սըսուկ

Սանտերքէն անցած մաքուր բուրդ

Սըմակ

Սըղըրու

Սիկ

Սիկմաղ

Սինձ

Սարտակ

Սարսենիկ

Սխործեծ գուշ

Սնաղկալ

Սանտու

Սուսիկ

Սուրբ գրիգորի ծառ

Սպանդ

Սպարակ

Սրտկոյտակ

Սքի

Սուշքար

Ոսկ. տեսակ մը ղըսղաճ

Ոսկ. տճ. գուրպաղըճըք

Ոսկ. սիկի մաղ

Բ. տճ. Լէմիշ

Լերանց դարեանդ

Բ. տճ. կասլայ, կար

Սխորը ծեծելիք գուշ

Թոնիրին սանտուին կափարիչ

Թոնիրին ոդ առնելիք ծակը

Ականջի աղտ

Բ. տճ. ճօտայ

Բ. տճ. իւղէռլիկ

Բ. տճ. զարիր

Բ. տճ. շաղախող

Թուշուն (սիրամարդ)

Սեան յատակը դրուած մեծ քարը

*
* *

Վ

Վաղմեռուկ

Բ. տճ. իթմիր

վաճառ Եբբ Աբբ. վազառնար փեսայից բարեմաղթու-
թիւն վաճառդ շահիս
վերնոց Տան երեսէն կտրած բարձր վնդակապատ
տեղերը
վզտէք Հորթերուն վզի կապը
վրդիկ Գառանց օրուճով զարդարած վզի կապը
վզակ Խոնջան անցնելիք վարտից մասը
վարքաշ Համետի բեռներուն կապը
վայրի հաւուկ Բ. Նոյն ընդ ասրուճի
վիճակ Բ. դեղին ծաղիկով խոտ մի է որ համբարձման
ատենները կու տայ ծաղիկը
վրաքաշ Օրոցքին վրայի կապը

*
* *

S

Տալար Տալոջ երկը
Տաշտէպարան Զեռքերէն ոտքերէն 'ի կախ բռնելով տարու-
բերել
Տակ Բ. բանճարի արմատ
Տարավզել Մրափել
Տարգալի Ծղ. ծաղիկ մի անուն է
Տարթել Ախուր մաքրել անասնոց չոր քակորէն
Տեղան Մահիճ
Տիւ Տերևով կաղնի
Տեփուր Փայտայ տափակ գործի որով ցորեանը կը ծուեն
քարէն փոշիէն կը մաքրեն
Տերփու Ոսկ. տեսակ մը խարտոց
Տիզկանեփայտ Բ. Աբբ. խարվայ Պարս. պատանճիր
Տնտնալ Ծանր ծուլութեամբ շարժիլ
Տնկել Արջուութիւն ընել
Տնկոց Ոգելից ըմպելիք
Տորտորալ Երկու կողմը հակելով քալել
Տղուկ Աղբիւրներու մէջ մանտրտիկ որդը որ քովընտի
կը լողայ
Տունտնակ Տղայոց շինած պղտիկ տները
Տուտիկ ընել Յաթկելով խաղալ հարթերու ուլերու եայլն
Տուտիլ Գժգմնել առնուիլ սիրտը առնուիլ վերաւորել

(Շարայարեղի)

Ս. Ս. Հ.

ԱՐԴԻ ՀԱՅԵՐԷՆ ԼԵԶՈՒԻ ՄԷՋ

ՍՊՐԴԱԾ ՔԱՆԻ ՄԻ ԶԵՂԾՄՈՒՆՔ

Ինչպէս որ մեր լեզուին դրական ուսումնասիրութիւնը օր ըստ օրէ զարգանալով եւ բարդաւածելով՝ ըստ կարի կը ջանանք զրարարը մերձեցընելու ոսկեղէն դարուն նախնեաց աննման մատենագրութեանը, նմանապէս մի եւ նոյն ճգամքը պէտք է որ աշխատինք այժմեան խօսուած բարբառը կամ աշխարհաբարը զտելու ո՛ր եւ իցէ հնացեալ եւ ընդհանուր զեղծմունքներէ եւ կոկելու զայն եւս քան զեւս: Հոս այն արմատացեալ վրիպակներէն մի քանինքը միայն նշանակելով պիտի գոհանանք, բաւական համարելով եթէ մեր այս զուգնաքեայ ակնարկութիւնք այլոց աւելի ընդարձակ ասպարէզ մը բանան զգուշաբար յառաջանալու սոյն շաւղին մէջ:

Արդ նախ եւ յառաջ՝ ծանօթ է ամենեցուն որ հին հայերէնի մէջ առնել, առնել (էթմէք) եւ առնալ, առնալ (ալմաք) բայերը մէկմէկէ բոլորովին տարբեր իմաստներով եւ որոշ առմամբ կը գործածուին, այնպէս որ նախնեաց գրուածոց մէջ բնաւ իրարու հետ չեն շփոթիր (1):—Միթէ նոյնն եւս կրնանք հաստատել արդի հայերէն լեզուին համար. ո՛չ երբէք. առհասարակ այսօր կը լսենք ամենուն բերնէն եւ կը կարդանք նաեւ այլեւայլ հրատարակութեանց մէջ առնալ բայի տեղ առնել գործածուած: Ըստ դիպաց առջեւնիս ունինք Հայրենիք եւ Արեւելք օրագրաց քանի մի թիւերն, յորոց կը քաղենք հետեւեալ օրինակները:

Հայրենիք՝ թիւ 21 յուլիս 1892, էջ Ա. սիւնակ Բ. 'ի սկզբան այսպէս, «այդ դումարը դուք կրնաք առնել» (կարդալու է՝ առնալ). նոյն տեղը քանի մը տող 'ի ստորեւ, «դուք միաքին առնելով ուրիշ երկու արհեստաւորներ» (այսինքն՝ առնելով):

(1) Միայն ոճով ու դարձեալ շատ քիչ անգամ առնել բայը առնուիլ տեղ դրուած էր տեւանէնք առնանիս մեր հեղեղեալ օրինակն Չէ՞ջ կիմ առնել այսինքն աստուծանալու նշանակութեամբ:

Թիւ 23 յուլիս նոյն լրագրին, էջ Ա. սիւնակ Ա. գէպ 'ի վերջը, օրինակի համար «նկատողութեան առնելն» (նշ. այլ առնելն). նոյն թուոյն մէջ Գ. սիւնակ Դ. Գիւլէ Գրչ տնտեսին ներքեւ գրուած է «Եթէ կ'ուզէք իմանալ թէ ձեր առնելն զիսն» (պիտի ըլլայ անշուշտ՝ առնելն):

Թիւ 30 յուլիս, էջ Ա. սիւնակ Ե. սկիզբները, «Ձայնը առնելն համար» (սնտարակոյս՝ առնելն համար). նոյն թուոյն էջ Բ. սիւնակ Դ. Խառն Ժողով յօդուածին մէջ կը կարդանք թէ «ժողովը 'ի նկատ առնելով» (ըսել կ'ուզէ՝ 'ի նկատ առնելով):

Վերջապէս թիւ 1 օգոստոս, էջ Գ. սիւնակ Գ. երիցս վերջն 'ի վար մի եւ նոյն սխալին կը հանդիպի ընթերցողը. այսպէս գրուած կը տեսնենք «միջոցներ ձեռք առնել». քիչ մը անդին պատգողութեան առաջին առնելն համար», ու աւելի հետուն «սովին առաջին առնելն համար», միշտ նմանօրինակ անիմաստ չփոթութիւն է որ կը տիրէ առնել եւ առնող նմանաձայն բայից մէջ:

Անցնինք Արեւելք օրագրին, որուն 21 յուլիսի թիւն ունինք ձեռքերնիս. հարկ է սակայն յաւելուլ 'ի սէր ճշմարտութեան որ առհասարակ աւելի մտադրութեամբ զգուշացուած է հոս յիշեալ խառնաշփոթութեան մէջ ինկնալէ. այսպէս կը կարդանք նոյն թուոյն մէջ էջ Ա. սիւնակ Ե. սկիզբը թէ «մաքսատունը մաքս չառնալ», եւ էջ Բ. սիւնակ Գ եւ Դ սկիզբները «հարկ եղած միջոցները ձեռք առնալ», ու «քննիչը նկատողութեան առնելով» Այսու հանդերձ զարմանալի չէ որ նոյն թուոյն Գ էջին մէջ, սիւնակ Դ, Զաւարճալիք 10 տող յառաջ կը կարդանք հետեւեալն «ես հրաժեշտ կ'առնեմ ձեռքէ», անշուշտ զրչասխալ մը կնիթադրեալու է զայս. սակայն յայտնի կը տեսնուի թէ որքան դժուարին է հրաժարիլ աշխարհաբարի մէջ առնեմ բայէն եւ 'ի փոխարէն առնալ գործածել, որ միայն ճիշդն եւ ուղիւն է: Այս սխալ առնութիւնը այնպիսի խորունկ արմատներ արձակած է մեր արդի լեզուին մէջ՝ որ առանց առանձին մտադրութեան հնարաւոր չէ բնաշինջ բառեալ զայն 'ի միջոյ. կը յիշենք կարդացած ըլլալու Վենետիկ Ս. Ղազար տպուած 30-35 տարի յառաջ աշխարհիկ լեզուաւ թարգմանութիւն մը, յորում մասնաւոր խնամք տարուած է բնաւ առնել բայը չգործածելու, այլ միշտ եւ ամէն անգամ անոր տեղին առնալ գրուած է: Աշխարհ ամենայն զիտէ՝ թէ զրաբար առնելն աշխարհաբար ընելի կը փոխուի, մինչդեռ առնալ թէ՛ զրաբար եւ թէ՛ աշխարհիկ լեզուաւ գործածական բայ մ'է,

անշուշտ ատենց արտաքին նմանութեան երեւոյթն է սոյնպիսի յառաջ եկած վրիպակի մը սկզբնապատճառն, ասոր ալ մի միայն ճարը լոյրոտլին ջնջել վերջընեղն է աշխարհաբարէն առնելը եւ անոր փոխարէն միշտ առնուի ի կիր առնուլ է:

Անցնինք հիմայ ուրիշ անուան մը քննութեան, որոյ կիրառութիւնն առաջնոյն չտի ընդհանրացած է մանաւանդ այժմու քաղաքակիրթ աշխարհաց մէջ. այս բառս է Բաբբոն, զոր կը տեսնենք ամէն օր լրագրաց էջերուն մէջ. Գուցէ շատեր զարմանան՝ եթէ ըսենք թէ Բաբբոն հայերէն չէ՝, եւ խըր զոյութիւնն անձանօթ մնացած մեր նախնեաց պանծալի լեզուին մէջ. վասն զի իրենք ունէին եւ կը զործածէին Բաբբոն ու Բաբբ անուանքն, որոնցմէ արդի մատենագիրք հանած են Բաբբոն ուղանդակ եւ ինքնատուտի լատը: Արտաքսենք ուրեմն մեր արդի լեզուէն զայն եւս եւ անոր տեղն ի կիր առնուիք վերոյիշեալ անուանց մին, եթէ փափաք ունենք զսկսու մեր արդի աշխարհաբարն ու անփոփոխ պահելու նախնեաց աւանդական բարբառը:

Շատ անգամներ լսած եւ կտմ կարգացած եւս ենք այսպիսի ասացուած մը, «գաւաթ մը գինի՝ օղի Գնէլ»։ սակայն մի թէ անդրադարձած ենք թէ հայերէն լեզուաւ «անիկը» հոս ինչ իմաստ կրնայ ունենալ, քանզի զիւրին չէ կարծեմք ըմպելիք մը անկելու զործողութիւնը, ինչպէս բոյս մը հողոյն մէջ կը անկուի: Գրաբար ասոր կ'ըսուի Գնէլ Գնէլ, որ է գաւաթը պարպել մինչեւ տակն եւ խմել. արդ ունինք աշխարհաբարի մէջ Գնէլ (կամ Գնէլ) բայը ճիշդ այս նշանակութեամբ, եւ շատ հաւանական է՝ եթէ ոչ ստոյգ՝ որ այս երկու նմանաձեւ անուանց չփոթութեան ծագած ըլլայ սոյն վրիպակը, Գնէլ եւ Գնէլ բայից հնչման մերձաւորութիւնը զգալի ըլլալով յայտնապէս: Ուստի պէտք է ըսել «գաւաթ մը գինի Գնէլ» եւ ոչ թէ Գնէլ, որ իմաստ չունի (1):

Հուսկ ուրեմն այսօր աշխարհաբարի մէջ սովորաբար կը գրեն ու կ'ըսեն «գաղի, գաղի, գաղինք, գաղին-գաղէք»: ո՞ն սկից ծա-

(1) Արդէն իսկ անցեալ դարու ան վերջերս՝ երբ Պարսկեր հանդէսէն Ռ. Մ. (Դեկտ. 16, '1 Դեկտ. 1891) Երասկերէնէ Բարթոմէաւ հրատարակեցաւ Յանք Էւրոպեան անտաճ Բարսայան Պարսկերէն մը՝ հոն զարաջէն զործածութեան եր սոյն ասացուածն հեղեղեալ կերպով, «ա՛ռ նայե՛ք, ի՞նչ Գնէլ... քաւաթ մը անպակի Գնէլ» (Դ. Մ. 373). որ եւ ոչ անա-

գումն առած է արդեօք այս բայը. ստուգիւ քա՛մ բայէն չկրնար ծագիլ, որուն կատարեալը կ'ըլլայ «եկայ, եկար» եւայլն. իսկ հրամայականը «եկո՛ւր, եկէ՛ք». հետեւաբար պէտք է ըսել թէ քա՛մ բային ժամանակներն են. մանաւանդ եթէ փոքր ինչ մանրազնին նկատողութեամբ դիտելու ըլլանք սոյն բային կատարեալ եղակի երրորդ դէմքն եւ հաստատական հրամայականին եղակին, դիւրաւ կը համոզուինք ըսածներնուս ճշմարտութեանը. վասն զի եթէ «զայի, գացիր-զացէք» կանոնաւոր խոնարհում մի եղած ըլլար, անշուշտ միւս դէմքերն ալ «քա՛ց եւ քա՛» պիտի ըլլային. մինչդեռ ամենայն ոք «քա՛ց եւ քա՛» կ'ըսէ եւ կը գրէ: Հետեւաբար հարկ է թողուլ ըջանել սղաւաղ «զայի, գացիր-զացէք» ժամանակը եւ գործածել բուն ճիշդն ըստ հայերէն լեզուի «քա՛ցի, քա՛ցեր-քա՛ցէ՛ք»:

Եթէ ուղղագրութիւնն ամբողջ եւ անթերի պահեն անհրաժեշտ պարտք մ'է ամէնուն համար, անտարակոյս բառից ուղիղ սրտասանութիւնը կամ ուղղաթիւսութիւնը ոչ նուազ կարեւոր եւ էական է հայերէնախօսի մը: Չիք ոք որ անխալ չարտասանէ Թիւն (thioun) վերջաւորութեամբ անուանքը. բայց կը գտնուին ոչ սակաւք որք բարակցընելով ըստ դաղձիական ստաւի մեր Իւն (ioun) հնչումն՝ օտարտի կերպարանափոխութեամբ կ'ըսեն une. այսպէս օրինակի համար քէւը ըստ իրենց է pur, սիւն-sune, միւս-mus, հիւսիկ-hussel, հիւսիս-hussis. մինչդեռ այն ամէն Իւն վերջացած անուանց արտասանութիւնը Թիւն վերջաւորութեամբ եղածներէն տարբեր ըլլալու լնու պատճառ մը չկայ, ուստի պէտք է ուղղապէս հնչել piour, sioune. mious, hioussel եւ hioussis, ինչպէս կ'արտասանեն առհաւտարակ դաւառացի մերազնեայք:—Դարձեալ ուրիշ պիտաւոր կէտի մը վրայ եւս ընթերցողաց մտադրութիւնը հրաւիրելու կը փութանք, տարակոյս չկայ որ յ վերջացած անուանց մէջ՝ սոյն վերջին գիրն առանձին հնչում չունենալով, առհասարակ սնձայն կը մնայ. միայն քանի մը միավանկ բառից մէջ յ տառին ձայնը կը լսուի, ինչպէս քա՛յ Խա՛յ՝ վա՛յ եւայլն. սակայն երբ վերոյիշեալ բառերն հալովակերտ ըլլան եւ կամ բարդութեանց մէջ մտնեն, այնպէս որ յ զրէն ետքը ձայնաւոր մը դայ, այն ստեն հարկ է արտասանել յ տառն իր y. այսպէս վիայ (vga), վիայի (vgayi) եւ վիայութիւն (vgayouthioun), արքայ (arka) եւ արքայութիւն (arkayouthioun) ծառայ (dzara) եւ ծարայեմ (dzarayem), գոյ (co) եւ գոյութիւն (coyouthioun) եւայլն, ու չէ թէ վիւե՛մ, վիւ-

ռախիւն, արդառախիւն, ծառաւ, քառախիւն ինչպէս ոմանք չառ հեղ
այտպէս կ'արտասանեն:

Առ այժմ այսչափս իբր ճաշակ բաւական սեպելով նշանա-
կելու, ուրիշ ժամանակի կը թողուիք աւելի մանրամասն խու-
ղարկութիւններ ընելն հայերէն տնտանց ուղիղ գրութեան եւ
հնչման մասին:

ՅՈՎՃ. Վ. ՄԻՍՔՃԵԱՆ

ՄՏՈՒԳԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

Գեղեցկին էութիւնն ճանաչել չառ զժուարին է, տնուն-
ներուն գիտութիւնն գիւրին չկարծուի ... Պէտք է հետադասել
եւ գիւրաւ չզոհանալ:

Պղատոն, Կրատիլ.

(I. 283, 325 ed. Didot).

Առաւ զարանութենէ աւելի զժուարակնճիւնն գիտութիւն
չկայ. մարդ իբր մարդ ապրելով յաշխարհի յամենայնի զոհա-
ցում կը խնդրէ. ամենայնի պատճառն, սկիզբն, ղուտի վալն եւ

մեր երթալն, ինչ եղածն եւ ինչ պիտի ըլլայն, անցեալն, ներկայն եւ ապագայն կը պրպըտէ, կը քննէ եւ կ'ուզէ իմանալ, գիտնալ, հասկընալ—Մարդկային իրաւունքն է, եւ ո՞վ կարէ բռնաբարել զայդ, յադուրդ կ'ուզէ, եւ ո՞ կրնայ հակառակել—

Գիտութիւնն այսօր գիւրութիւն մ'էւս ընծեւած է մեզ. անցեալն մեզ ծանօթացունելու եւ մարդկային ազգի խաւարին ծնունդն լուսաւորելու համար՝ ստուգաբանութեան գիտութիւնն իբր ջան վառեալ միայն եւ մի միայն բաւական յուցած է մեզ, սակայն միշտ կրկնելով պզտոնականն թէ «պէտք է հետազօտել եւ գիւրաւ չգոհանալ»:

Ստուգաբանութիւնն յայսօր բաւական յառաջդիմութիւն յոյց տուած է, բազմայ թանկագին ժամերն իղած եւ թանկագոյն նպատակներ պարգեւած մարդկութեան առհասարակ, եւ շատերու եւս ծաղու եւ կասկածանայ նիւթ եղած. ոմանք զուր աշխատութեամբք ժամաւաճառ եղած եւ ըրած, եւ արհամարհանայ եւ ծուռ ենթադրութեանց պատճառ եղած, եւ ոմանք թէ եւ լուրջ՝ ոսկոյն չափազանց լրջութեամբն ձեռնդահ մնացած:

Կը յիշեմ բարեկամի մը ամենաստույգ մի խօսքն՝ «թէ հնազոյն ազգի մը անցեալ միջին դիշերն արեղակնափայլ պայծառացունելու համար այդ ազգին լեզուական մէն մի մասն մանր մանր խզծաճարօրէն կրկնելու՝ պրպտելու եւ մալելու է»։ Հետեւաբար եթէ ազգի մը պատմութեան խորն թափանցել ուղենք՝ լեզուական քննութենէ տարբեր մի ճանապարհ պէտք չէ ընտրեմք. եւ այնչափ աւելի շուտ կրնամք մեր այն նպատակն մօտ տեսնալ, որչափ աւելի շատ են յայդմ գեղերօղ խզճաճար մշակքն. եթէ ըսել է Ազգային մէն մի գրադէտք իրենց կենաց մի մասն գէթ առ այս ընծայեն՝ աւելի գիւրաւ պիտի կարենամք արդիւնաւոր ելից ոպասել:

Սակայն մոռնալու չեմք բնաւ թէ յախուռն խորատոյզն գուցէ չափազանցութեանց մասնէ զմեզ՝ ինչպէս երբեմն կը յիշէ Warchi, (Ercolano, էջ 260-261), «յունական եւ լատինական շատ բառերու մեկնութիւնն ծաղրաշարժ են ստէպ, քան ստոյգը»:

Մինչեւ յարդ ըստուժք պզտոնական սկզբանց հետեւելով

(Կրատիլ, I. 319) թէ «բառերէն ոմանք առաջինը (արմատական) են, եւ այլք 'ի սոցանէ բարդեալ», արմատական բառի մը անստուգութենէն եւ կամ ապագայ ժամանակաց նո-

բաժին մի բառէն կը դայթակղէին եւ շատ մը դժուարութեանց կը մտանութենա Վասն զի արմատական բառն որոշելն է ամենէն դժուարն. ո՞րն է արմատական, լուծեմք, սակայն պարզ տա-
րերքն ո՞քը են, եւ որչափ նոցա ոյժն—Նախնիք եւ մինչեւ իսկ մեր օրերու մէջ սմանք այս կերպ հետազօտութեամբք զրազեցան եւ բաւականացան, իրաւ է թէ երբեմն ճշմարտութիւն մ'ալ փոխացին, սակայն անկարծելի հրաշից դասէն է այդ Զայնական նմանութիւն մը, շատ անգամ լոնաղատեալ, եւ մշտնեւրոյ հետի իմաստի մերձաւորութիւն մը՝ այդ լարիւրին-
թտի մէջէն պրծելու մի միակ հնարքն էր ցարդ, եւ այսու յայտ է որ փոխանակ սպառաժն հարթելու եւ վերադնաց ճա-
նապարհ մը պարզելու՝ լարծուն եւ փոանդաւոր դնացք մը ցու-
ցրցած են։—Լեզուի մը՝ մանաւանդ հնազոյն եւ բարդաւաճ ժո-
ղովրդեան մը՝ (թէ եւ ցարդ ո՛չ ինչպէս պէտք է ծանուցեալ), օրինական կազմակերպութիւնը, արմատականքն, եւ մինչեւ իսկ տառական էութիւնն եւ փոփոխ կազակցութիւնքն եւ անկախ օրէնքն եւ ընդ այլս ունեցած յարաբերութեան կանոնն չգոր-
շած՝ անհնար է Ստուգաբանութեան գիտութիւնէ օգուտ ստանել։

Գերմանք լեզուաբանական ուսմանց եւ լեզուաքննականին հայր եղած են։ Այդ խորին քննութիւնք ընդհանրապէս կամ առհասարակ՝ ըսեմ, հնդեւրոպական չրջանակին վրայ կատար-
ուած՝ եւ մեծամեծ արդիւնք ձեռք բերած են։ Հնդեւրոպական չրջանակն՝ որոյ բացայայտ անունն է Արիական ցեղ, իւր ընա-
ղաւանին մէջ քննուած չէ զեռ եւս. իւր նախնական տունն եւ սրբազան յիշատակաց մնացորդ զեռ եւս հազիւ ուրեմն ի նկա-
տի առնուած եւ սկսած են պատկառանք գիտուիլ։

Արիական լեզուաց տուրանեան եւ սեմական բարբառոց հետ ունեցած մերձաւորութիւնքն՝ յոմանց չափէն աւելի պաշա-
ւանուած, եւ յոմանց բնաւիմր մերժուած, զեռ եւս յայանի ապացոյցներով հաստատուած չեն։

Ներկայ ամենէն ծաղկած լեզուներն անգամ զեռ ըստ բաւա-
կանին եւ արմատականներու զասակարգութիւն մ'ընելու չափ պարզուած չեն։ Գերմանք միայն ըստ չափու իրենց այդ պարտ-
քնն վճարիչ ջանացա՝ են։ Grimm եւ Diefenbache անմահ ա-
նուն թողուցած են այդու։ Ո՛ւր է հայկական ստուգաբանու-
թեան բառարաններն, գլխ միակն Max Müller [Lectures of the science of language, էջ. 95 London 1864] մեզ նիւթա-

կան լեզուի՝ (այսինքն է տառական հնչման կեկորդի՝ բռնի՝ տառմանց, լեզուի, չրթանց, խոչակի եւ հնչակի) օրէնքն կ'աւանդէ։—Մինչեւ ցարդ զործածուած ընդհանուր սովորութիւնէ զուրս ճանապարհաւ մը՝ մասամբ իւրիք, կարծեմ թէ լուսավոյնս կը յաջողիմք մեր լեզուին քննութեան մէջ։ Այսինքն է սանսկրիտն բաղդատել մեր լեզուին հետ, սակայն բնական առաջնութիւն մը տալով մերոյն։—Առհասարակ Աբխազի լեզուաց մէջ՝ ձայնաւորաց խորութիւնն մեծ անհամաձայնութեանց պատճառ պէտք է նկատել, մանաւանդ թէ ոչինչ։ Իսկ բաղաձայնք նոյնանունք առհասարակ զիրար տեղափոխած են. չրթնայինք՝ ուրիշ չրթնայիններու տեղի տուած, ատամնայինք, ըստ ափս, եւայն. եւ այս նոյն խոյ միոյ լեզուի զանազան զաւառաբարբառից մէջ։—Իսկ այլ անբնական փոփոխութիւնք թէ եւ ըստ բառականին բացատրուած են ՚ի զիսնոց ձայնական օրինաց վրայ, սակայն զժուարին է զայն օրինաց կերպարանքով դժգոհել եւ աւանդել։

Ուստի՞ ծագումն առած է մարդկային լեզուն։ Շատք այս հարցումն ըրած են, եւ զուցէ պատասխանէն չգոհացած։ Renanի վարդապետութիւնն շատ հետեւորդներ ունեցած է, «Մարդ բնապէս խորձօղ է՝ կ'ըսէ, բնաբար եւս խօսօղ. խօսք խորձրդեան արտաքին պատեանն է, ուստի անհնար է բնի թէ ընդ խորհին խօսած չլինի մարդ»։ (E. Renan, de l'origine du langage, Paris 158).

Յիշեմք գեղեցիկ նկարագիր մը փայլուն մտաց ծնունդ եւ ըստ ափս ընդ նմա յառաջեմք մեր այս խորհրդածութեանց մէջ, զրեթէ բոս առ բոս։

«Բնութեան զարմանալեաց մէջ գնեղով զմարդ, պարզ եւ կենդանաբար օդով շրջապատեմք, ամենաբեր արդաւանդ հող մը սրբոյեւեմք նմա, հմայելէ կանաչութեամբ, զաղարեօք եւ ծաղկամբ լի նմա տուն մը ընծայեմք. մարդ գեղածին թէպէտ եւ այլ կատարեալ միտք եւ յիշողութիւն գեղ եւս անաշխատ, զօրութիւն եւ կարողութիւն առատ եւ անխոնջ. մարդ կատարեալ այս վիճակին մէջ խորհեցաւ, եւ իւր նմաններու հազարդելով իւր խորհուրդքն՝ խօսեցաւ»։—Եւ արդարեւ այս չէ՞ նկարագիրն մարդկութեան առաջին ոլորտին, բնաւայրին, Eerieno Wedjosi, Դրախտանման երկրին Առաջին մարդն՝ կամ առաջին Արին խօսեցաւ այնպէս՝ ինչպէս թուուն մը կ'երդէ. բարբառեցաւ, եւ զօղցեա օրոյ նուրբ հոսանք մը ձայնական աղեաց բախելով ներգաշնակ հնչիւն մը կը լսուէր։

Այսպէս՝ խորհելու եւ խօսելու կարողութեանց մէջ մեծ յարաբերութիւն մը գտնուելէն յետոյ, նոյն իսկ խօսքի օրէնքն կրնամք հաստատուիլ. խօսելիքնիս քերականական օրինաց վրայ չէ, այլ ձայնական, եւ նոյա բաղադրութեանց, այսինքն է բառերու վրայ:

Ուստի քանի որ խօսքն մարդոյ բնական գործողութիւնն է, բառերն կրնան զխղուածի ծնունդը լինել, միթէ մարդկային ամեն գործողութիւնք՝ հաստատուն եւ յարաբերական կանոն նոյր չնա՞նչ ճշգրտած: Խորհելու կարողութիւնն անգամ բնական է 'ի մարդում, եւ իմաստուն օրինօք զեկաւարիս—Արդ անհնար համարելով կարծիքն թէ լեզուք զխղուածի մը ծնունդ եղած ըլլան, վասն զի խորհելու եւ խօսելու մտերիմ ազդակցութիւնք այդ ենթադրութեանց հակառակ էլեկէն, յայտնապէս կը հետեւի, թէ մարդկային լեզուաց ընդարձակելն օրինաց հպատակած է, եւ այդ օրինաց մէջ մեծ եւ զազանի գեր մը կը կատարեն բառերն:

Կը քաղեմք այդ կանոններէ մի քանին Արիական լեզուաց համար:

Ա. Մարդկային լեզուաց արմատական բառք զստերու կըրնան վերածուիլ:

Բ. Այդ գտերէն առաջինն է հաստատականն, բայն, էա-կան բայն Եւ. աստի ծնած է Էն, Ժամանակն, պարճառն, եւայլն: Կը հետեւին շարժառն, գործ, իրր հետեւութիւն. եւայլն:

Այսպէս լայն նշանակող արմատք մերձաւորք են շարժառն. իսկ գէշ-ցէշն արմատականք՝ լռառայ:

Գ. Մարդկային ձայնի ամեն պարզ յօղուածք էի իմաստն ունին:

Դ. Ամեն լեզու իբր արմատ պարզ տարերաց կամ բաղադրութեանց մի քանին կը յայտնէ յինքեան:

Իւրաքանչիւր լեզուի բառք յիւրեաց այնչափ մեծ խտրոցաւ կրնան բաժնուած համարուիլ՝ մինչեւ կրկին բառերու արմատքն զանազան կերպարանօք եւ յիւրեաց անջատ կը նկատուին մեզ ըստ երեւութիւն, մինչ նոյն են ըստ կազմութեան:

Դարձեալ նոյնատեւ լեզուի մի բառն՝ յինքեան բացարձակ աննշան կրնայ մերձակայ սեռի մը լեզուին մէջ նշանակել բան մը, իր մը, ինչ մը, եւ այդ արմատական: Երբեմն լեզուի մը մէջ մի կամ երկու բառք կը գտնուին լեզուական-ձայնական բաղադրեալ տարիւրք, մինչ նոյն տեսակի առաջինք եւ յետինք:

կը պակսին. ընդհակառակն ուրիշ նոյնասեռ լեզու մը այդ պահանքն ըրացունէ, եւ ինքեան կը պակսի ինչ որ յայլում կը զբտնուի:

Այսպէս սանսկրիտ բառն Pura, պուրա, արեւելք, որ վեղեան լեզուի մէջ ուրիշ արմատ չունի եւ ոչ գործածութիւն, բայց եթէ Barh բառն որ է հայծախ. հոսպտական Peire mon-peire արեւելք, եւ Firi փայլել, ուղղակի դատակարգութեամբ, իսկ կողմնակի՝ յունական համապատասխանք են. πύργος հրաշէկ, (հ. հուր) եւ πορφυρα պորփուր. արմատական ծագումն ըլլալով $\varphi\acute{\epsilon}\nu\omega = \mu\epsilon\lambda\epsilon\iota\mu$ (φ=μ), սանսկրիտ Bhar յուզեմ:

Եւ Բնդհանրապէս բառ մը մէկ արմատ միայն չունի, այլ արմատական եւ բայէն կողմնակի կամ ուղղակի ծագած դասակարգութեանց թուովն, եւ երբեմն մասամբ եւ եթ. եւ այսպէս կրնամք համարել, թէ ամեն բառ իւր բացայայտ մեկնութիւնն յինքեան կը կրէ:

Պէտք չէ ընտելարծել թէ բառ մը իւր նշանակած իբրին հետ նոյնաձայնութիւն մը պէտք է ունենայ. այս է որ ստուգաշանութեան հիմանց հետ կը հակառակի. այլ ընդ Պղատոնի համարել եւ մանաւանդ թէ հաւատալ պէտք է՝ թէ «բառն իրեն յայտանիշն է, էի մը զանազանութեան եւ որոշման գործին է»:

Չ. Բառերու տեսակին հետ ոյժն ալ կը շառնայ,

Չոր օրինակ արմատականի կրկնութեամբ խոստան կ'ուժովեայ:

Է. Բնութեան մէջ տիրած հակադրութեան օրինօք, Եւ (լինել) նշանակած յօդաձայնք ընդհակառակն Չեւ (չլինել, չէ) եւս կը նշանակեն:

Ս. Վ. ՆԱԶԱՐԷԹԵԱՆ

ՊԱՏԿԵՐ տասն է. հինգ օրը մի անգամ կը հրատարակուի:

Բաժանորդագրութեան տարեկան գինն է
Կ. Պօլսոյ համար 40 դանեկան
Գաւառացի է. օտար երկիրներու համար
քղրատարի ծախսն ի միասին հաշուելով 50 « «

Խրատքանցիւր քիշ 2 դանեկան

ՊԱՏԿԵՐԻ խմբագրատունն է ի հերա, Եւշիլ փողոց
Թիւ 1, ուր պէտք է դիմել բաժանորդագրութեան է. քերքին
վերաբերեալ այլ ամենայն խնդրոց համար:

RÉDACTION DU **BADGUERE**

Constantinople, Péra, rue YÉCHIL, N ° 1